XIX быуат уртаһында Өфө рухани семинарияһы уҡытыусыһы Василий Зефиров 1812 йылғы Ватан һуғышында ҡатнашҡан батырҙарҙың береһе Йәнтүрә менән осраша. Унан башҡорттарҙың Франция башҡалаһына нисек еңеүсе булып ингәндәрен һөйләтеп, яҙҙырып ала.

Хикәйәне Фәрзәнә АҠБУЛАТОВА *тәржемә итте.*

ЙӘНТҮРӘ

Василий ЗЕФИРОВ

- Иртәгә, Алла бойорһа, ике көнгә ҡунаҡҡа барып ҡайтырбыҙ, - тине миңә старшина. - Йәнтүрә тигән яҡын дуҫтарымдың береһенә. Миҙалын тағып килгән сағында һин уны бында күргәйнең.

- Ярай, ә ауға сығырбыҙмы? - тип һораным.

Старшина уйға ҡалғандай булды.

- Хәҙрәт, - тине ул бер аҙ өндәшмәй торғандан һуң. - Бөгөн мин уласындарымды һинең күңелеңде күрер өсөн генә осорҙом. Ә үҙемә ҡалһа, маташмаҫ та инем. Хәҙер бит ҡыр ҡаҙҙары ла, өйрәктәр ҙә баҫырға ултырҙы, себеш сығыр мәл еткәндә йомортҡаларын әрәм итмәҫкә ине.

Мин ошо һүҙҙәрен ишеткәндән һуң, старшинаны үбеп алырҙай булдым. Шул тиклем дә йомшаҡ күңеллелекте, шул тиклем дә дәү йөрәкте был башҡортта тап итермен тип һис тә уйламағайным. Был оло кешене туғанымдай яҡын күрҙем.

Иртәнсәк беҙ юлға сығып киттек, старшина өлкән улын да үҙе менән ҡуша алды. Йәнтүрәнең йәйләүе Ағиҙел йылғаһы буйында урман эсендә урынлашҡан ине. Беҙҙе оло ҡунаҡтай күреп, бик ҡыуанып ҡаршыланылар: өҫ кейемдәрен һалдырыу менән, мендәрҙәргә ултырттылар. Сәй ҡайнағансы һәр беребеҙгә ҙур туҫтаҡ менән ҡымыҙ бирҙеләр. Арып-талсығып килгәнгә мин оло туҫтаҡты бөтөргәнсе эстем.

Тирмә эсендәге йәнә бер нәмәгә иғтибар иттем: ул тимерҙән генә торған һайман - башҡорттарҙың боронғо һуғыш кейеме. Һайман тотош ҡорос дүңгәләктәрҙән үрелгән. Шул да иғтибарҙан ситтә ҡалманы: өс дүңгәләк дүртенсеһе менән беркетелеп, дөйөм бер бәйләмдә тәшкил итә; һайман кешене башынан алып биленә тиклем каплай; мин кейеп ҡарарға иткәйнем дә, ләкин көсөм етмәне; ул ике бот самаһы ауырлыҡта, шуға ла мылтыҡ пуляһы быңдай ҡорос күлдәкте яҡын аранан ғына тишә алалар, тиеп уйлайым.

- Был ҡорамаларҙы хәҙер ҡулланаһығыҙмы? - тип һораным.

- Юҡ, хәҙрәт, - тине Йәнтүрә. - Хәҙер йәштәребеҙ буҫтауҙан тегелгән ҡыҫҡа еләндә һәм осло кәпәс кейеп йөрөүҙе хуп күрә, улар ауыр тимер кейемдә оноткан инде. Әүәлге башҡорттар икенсерәк ине - яуға күтәрелергә оран яңғырау менән, шундуҡ тимер күлдәк кейәләр, уның өҫтөнән - күк кафтан, ә башка - аҡ ҡалпаҡ, арҡала ул менән тулы торҡа, билдә ҡылыс, ҡулда һөңгө - артабан командир ҡайҙа бойора, шунда уҡталаһың.

Французларға ҡаршы яуға барғанда мин тимер күлдәктә инем, уларҙың Париж тигән ҙур ҡалаларына ла шул уҡ кейемдә барып индем.

- Ә нисек һуң, - тип һораным мин. - Париж матур ҡаламы?

- Дан ҡала, бик тә бик шәп ҡала! Ә бисә-сәсәһе ниндәй, - тип өҫтәне ул көлә-көлә, - бик яҡшы. Тик мине бисәм яңғыҙымды ғына бер ҡайҙа ла ебәрмәне... Хәйләкәр ул минең әбекәйем.

- Нисек бисәң? - мин хатта телһеҙ ҡалдым. - Ул да һуғышта булдымы ни?

- Булды, хатта миҙалы ла бар.

- Һин, нимә, хәҙрәт? - тине шул саҡ старшина. - шаяртмайһындыр бит? Минең ҡыҙҙарымдың һыбай ҡалай оҫта сапҡанын үҙ күҙҙәрең менән күрҙең дә баһа, һөңгө генә тоттор ҡулдарына, ысын казак була ла ҡуялар, әллә ниндәй йылғыр һыбайлыңды ла атынан алып ырғытасаҡтар.

Сәй мәлендә йәнә француз яуы тураһында һүҙ сығып китте. Йәнтүрә әллә күпме ҡыҙыҡ хәлдәр тураһында һөйләне. Миңә уның яБай, шул уҡ ваҡытта ирмәк итеп һөйләй белеүе бик оҡшаны. Үҙенә ҡағылышлы ике ваҡиғаны ла бәйән итте ул.

- Беҙҙең ғәскәр, - тип башланы һүҙен Йәнтүрә - Дрезденға бик ҡыҙыу барҙы. Өс көн, өс төн аттарыбыҙҙан төшмәнек; августың урталары ғына; эҫелектән тыныбыҙ ҡурыла, мин армаңһыҙ будым, ат өҫтөндә көскә-көскә генә ултырам. Тамам хәлем бөткәс, атты юлдан ситкә ҡайырҙым да, үләнгә төшөп яттым. Бисәм эргәмдә ине. Ул яныма ултырҙы ла өҙөлөп иларға керешә. Мин, ысынлап та, саҡ-саҡ ҡына тын алам. "Хуш бул, ғәзиз Башҡортостаным, тием эстән генә, хуш бул сәхрә донъям, иркен далам; мин һине бүтән күрә алмам инде..." Үкенесле, бик үкенесле ине был турала уйлау... Тел аңҡауға йәбеште, тамаҡ кипте, түҙәр әмәл юҡ. Эргәлә һаҙлыҡ һымаҡ батҡаҡлы бәләкәй генә бер күл бар. Ҡатын ярҙамлашып, шыуышып тигәндәй, көс-хәл менән шунда барып еттем. Бәхетемәләр тием, бер саҡ күл эсенә инеп ятҡым килде; сисендем, төштөм, бер сәғәт самаһы ятҡас, нисектер хәлем арыуланған һымаҡ булып китте. Торҙом, тик үҙемдең ҡотом осто бит, бисәм дә ҡурҡыуынан саҡ йығылып китмәне. Муйындан алып табанға тиклем - бөтөн тәнемде һөлөк һырып алғайны; Ҡурҡыу үткәндән аҙаҡ ҡыуандым. Һөлөктөң ҡан һурып туйғанын көттөм, шунан тағы һыуға төшөп яттым. Ә өсөнсө тапҡыр һыуҙан сыҡҡанда кәүҙәлә шундай еңеллек тойҙом. Үҙем кейендем. һикереп атыма атландым, шат кәйефтә, дәртләнеп, ҡатыным менән отрядыбыҙ артынан ҡыуа киттек.

- Юҡ, хәҙрәт, - тип өҫтәне Йәнтүрә. - Әжәле ҡайҙа еткән, әҙәм балаһы шул ерҙә генә үлә. Быңа икенсе тапҡырында мин инде бөтөнләй ҡайтырымдан өмөттә өҙгәйнем, әлеге лә баяғы бисәм ҡотҡарып алып ҡалды. Хәҙер хәтерҙән сыҡкан, ҡайһы ерҙә булғандыр, беҙҙе, бер илләлеп кешене, ҡарауыл итеп ҡуйғайнылар. Белмәйем, ул ҡалай күрмәй ҡалғанбыҙ, таң менән егермеләгән француз ҡаршыбыҙға килеп сыҡты - теге ҡуҡраҡтарәнә ҡорос такта аҫып йөрөгәндәре (француз латниктары булырға тейеш); Аттарыбыҙға һикереп мендек тә, һөңгөләребеҙҙе эйәргә ныҡытып, һөрән һалып, теге яуыуздарға ташландыҡ. Минең атым ҡурҡыуҙың нимә икәнен дә белмәй ине, сабып барған ыңғайға бер француҙға һөңгөмдө ҡаҙаным, һөңгөмдө тартып алдым тигәндә генә бер эте йән көсөнә миңә ҡылыс менән киҙәнде. Тимер кейем сыҙаманы. Мин сабылған яурын менән атымдан ҡоланым, иҫте юғалтканмын. Ә һушыма килгәндә иптәштәремдең яртыһы ҡырылғайны инде, ҡалғандарының ҡул-аяғы бәйләнгән. Бисәм эргә-тирәмдә күренмәй, мин инде уны был донъяла юҡтыр, тип уйланым. Аттарға ултырып, беҙҙе әсир алып киттеләр. Бер сәғәт ярым самаһы үтеүгә урман эсенән ҡапыл бер йөҙ самаһы Дон казагы алып килеп сыҡмаһынмы! Беҙҙе һә тигәнсе ҡамап алдылар. Ун икеләп кенә тороп ҡалған француз һалдаттары ҡурҡыуға төштө һәм биреләләр. Ә минең бисәм Дон казактары араһында булып сыҡты. Алыш башланыу менән ул беҙҙең ҡаршы тора алмаҫыбыҙҙы аңлап ҡала һәм яу барған ерҙән һиҙҙермәй генә юҡҡа сыға, төп отрядҡа барып етеп, хәлде аңғарта. Эйе, әгәр ҙә ҡатыным булмаһа, мин үҙемдең ватанымда байрам итеп, күңел асып ултыра алмаҫ инем. Бер һүҙ әйтерлек түгел, дан бисә!

- Исәнме һуң ҡатының? - тип һораным мин.

- Исәнлекә иҫән, тик ныҡ ҡартайҙы шул, быңа өсөнсө йыл инде бер нәмә лә күрмәй.

Беҙ был һәйбәт кешелә ике көн ҡунаҡ булдыҡ, көндәребеҙ шул тиклем матур үтте. Балыҡ тотттоҡ, мылтыҡ алып ауға сыҡтыҡ. Шул сакта старшина улына ла үҙенең мәргәнлеген күрһәтергә форсат сыҡты. Быныһы һунарҙан ҡайтып килгән ваҡытта булды. Тау араһын үткәндә ҡая башында бер ҡыр кәзәһен күреп ҡалдым. Мылтығымды тоҫҡайым ғына тигәндә, Йәнтүрә туҡтатты. "Туҡта, хәҙрәт, - тине ул, - Нәғибтең мәргәнлеген күрәйек". Старшинаның өлкән улының исеме шулай ине. Егет янын алды, уҡ ҡуйҙы, тоҫҡаны. Ян оҫта башҡорттоң ҡулында дуңгәләккә әйләнде. Кереш һелкенеп ҡуйҙы һәм уҡ мәхлүк хайуанды үтәнәнүтә тишеп үтте, кәзә тауҙан туптура беҙҙең аяҡ аҫтына килеп тә төштө. Беҙҙең һоҡланыу ауаздары батырға бүләк-маҡтау булды.

Кискеһен ҡайтырға йыйынһаҡ та, асыҡ күңеле хужа, бөтөн оҫталығын һалып, беҙҙең ҡунырға ҡалыуыбыҙҙы үтенде. Ул кисте башкорт милли музыкаһын тыңлау бәхете тейҙе, ҡурайҙа, йәки икенсе төрлө әйткәндә, һыбыҙғыла уйнанылар, өзәләнеләр. Тәүгеһе ҡырҙа үҫкән үләндә яһалған һәм ул тон буйынса чеканға тура килиләр тип әйтә алам; ә өзләүҙе иһә бер нисек тә аңлата алмайым.

Минең зауҡым ҡай берәүҙәргә сәйер ҙә тойолор, ләкин парлашып ҡурайҙа уйнау һәм башҡорттоң Салауат батыр тураһындағы яратҡан көйҙәрен өзләүҙәрен бик кинәнеп тыңланым. Әлбиттә, был балладаның көйөн беҙҙең нотаға һалһаҡ, ул ябай ғына тойолор ине, ләкин ҡурай менән берлектә улар матур симфонияны тәшкил итә. Бер һүҙһеҙ, беҙ Моцарттың йәки Бетховендың ижадтарында тапҡан үлемһеҙ, симфонияны түгел, ә унда ысын тәбиғәттең - урмандың һәм даланың симфо-

МӨҒЖИЗӘЛӘР ИЛЕ

Ғәжәйеп архитектура үҙенсәлегенә эйә Таж Мәхәлде "мосолман сәнғәтенең ынйыһы" тип атайҙар. Быуаттарҙан быуаттарға мәшһүр һәм бөйөк, балҡыу һәм камил был ҡомарткыны күрер өсөн ер шарының төрлө мөйөштәренән киләләр, шуға ла ул Һиндостандың визит карточкаһы булып танылды. Индуизм дине өҫтөнлөк иткән Һиндостанда ҡайҙан мосолман архитектура короллмаһы, уның тарихы нимә менән бәйле, тип һораусылар ҙа булыр. Оҙайлы дәүерҙәр Һиндостан менән мосолмандар хакимлыҡ итә. Бөйөк Моголдар дәүере тарихта киң генә яктыртылған. Шаһ Джахан - ана шул батшаларҙың береһе. 1629 йылда һөйөклө ҡатыны Мумтаз Мәхәл вафат була. Батша быны бик ауыр кисерә, онота алмай. Йөрәктә хәлəл ефетенең ҡабатланмаҫ матурлығын сағылдырған йәдкәр ҡалдырыу теләге дөрләй. Ул иң оҫталарға мөрәжәғәт итә һәм теләгенә ирешә. Оло һөйөү символы булған ҡомарткы егерме ике йыл буйы төҙәлә. Таж Мәхәлдә Һинд, фарсы, ислам архитектураһы стиле элементтары бергә үрелгән.

Тәҙрәләр өҫтөндәге аркаларҙа Ҡөрьәндән ун дүрт сүрә яҙылған. Бинаның тышҡы стеналары ярым үтә күренмәле мәрмәрҙән һалынған, уға ваҡланған төрлө төҫлө ҡыйбатлы таштар беркетелгән. Ошо таштар көн яктылығына бәйле стеналарҙы төрлө төҫкә индерә. Таж Мәхәл ҡояшлы көндә ап-аҡ булып балҡый, иртәнге таңда - алһыу, ә айлы төндә көмөш төҫкә инә. "Мәхәл" "һарай" тип тәржемә ителә ("һарай тажы, биҙәге"). "Мәхәллә" һүҙе беҙҙә лә осрай.

Мәшһүр мавзолей-мәсет шулай уҡ эстән дә нәфислеге, гүзәллеге менән таң ҡалдыра: ул агат, фирүзә, оникс, йәшмә һ.б. төрлө ҡыйбатлы таштар менән биҙәлгән Таж Мәхәл шул тиклем бай һәм сағыу, һәм ул, бер һүҙһеҙ, императорҙың мәңгелек һөйөү ҡомартҡыһы тип ҡабул ителә.

Һинд халҡы был уникаль ҡомартҡыны ҡәҙерләй, сөнки ул һәр заман өсөн дә - Һиндостандың бөйөк сәнғәтен танытыу символы. Агра ҡалаһындағы был мәсет-мавзолейҙан кеше аяғы өҙөлгәне юҡ. Ә беҙҙең өсөн Таж Мәхәл йәнә лә мосолман архитектураһы булараҡ ғорурлыҡ тойғоһо уята, мосолман хакимының хәләл ефетенә булған мәхәббәтен ошо рәүешле мәңгеләштерә алыуы һоҡландыра. Уйландырырлыҡ.

Нәжибә Хисмәтуллина 2012 йылда РИУ-ны тамамлай, Диплом эшен Рамаҙан темаһына арнай. Нәжибә Абзак ҡыҙы ижади эштән тыш, Рамаҙан тураһында шиғырҙарын да индерә, йәнә лә ураҙа тотоусыларға, бер көнөн дә әрәм үткәрмәһен өсөн, үҙенсәлекле ҡулланма ла тәҡдим итә. Комиссия ағзалары уның эшенә юғары баһа бирә. Н.Хисмәтуллина әлеге мәлдә Калтасы районы Краснохолмский ауылындағы "Әнгәм" мәсетендә Ислам нигеҙҙәрен уҡыта.

Хуш киләһең, Рамаҙан!

Йыл әйләнә ун ике ай,
Иң изгеһе - Рамаҙан.
Ҡурҡмайынса дин торорға
Беҙгә лә килде заман.
Рамаҙан айы изге ай,
Көтөп ала мосолман.
Гонаһтарҙан арыныуҙан
Донъя яҡтыра һымаҡ.
Күпме йылдар мосолмандар
Гонаһтарға батты бит.
Ураҙалар тотор өсөн
Ал таңыбыҙ атты бит.
Шул тиклем дә оло бәхет
Ураҙа тотоуҙары.
Йәнгә рәхәт, тәнгә сихәт
Күңел йыуатыуҙары.
Ҡыуанып сәхәр ашайбыҙ
Ҡояш сыҡҡансы тороп.
Бергәләп ифтар ҡылабыҙ,
Табындарҙы тултырып.
Биш намаҙҙы ҡалдырмайбыҙ,
Аллаһҡа гел табынып.
Әй, Раббым, алға әйҙә,
Артта ҡалмайыҡ абынып.
Тәрауих намаҙ уҡыйбыҙ,
Уйлап фазыйләттәрен.
Уң ҡулға ала алһаҡ ине
Ғәмәлдең дәфтәрҙәрен.
Аҡланабыҙ, паҡланабыҙ
Ғәйет алды кисендә.
Гонаһтарҙан арыныуҙы
Һәр кем тота иҫендә.
Ғәйет намаҙын уҡыйбыҙ
Бөтөн сәләмәт кеше.
Ә сафтарҙы тулы тотоу -
Һәр кемдең изге эше.
Алты көн шәүүәл айында
Без ураҙа тотабыҙ.
Аллаһ тамуҡтан ҡотҡарыр -
Беҙ тағын да отабыҙ.